

КУЛЬТУРА МОВЫ

СКЛАДАНЫЯ ВЫПАДКІ ПУНКТУАЦЫЙНАГА АФАРМЛЕННЯ СКАЗАЎ З ПРОСТАЙ МОВАЙ

Простая мова ўскладняе сказ, уводзіцца ў яго не граматычна, а па сэнсу і аддзяляецца ад слоў аўтара пэўнымі знакамі прыпынку. У прыватнасці, калі простая мова знаходзіцца пасля слоў аўтара, то перад ёй ставіцца двукроп’е, а сама простая мова пачынаецца з вялікай літары і бярэцца ў двукоссе: *Небу цёмна-сіняму і ветру скардзіліся чорныя палі: “Сонцам мы вясновым абagrэты, а дажджу даўно ўжо не пілі!”* [1]. Сустрэкаюцца выпадкі, калі ў складзе слоў аўтара няма дзеясловаў са значэннем “мовы і думкі”. Тады перад простаю моваю звычайна ставіцца кропка: *Віктар заплюшчыў вочы і на ўвесь пакой прытворна захроп. “Хай думае, што я сплю...”* [2]. Калі ў якасці простаю мовы падаецца агульнавядомая прыказка, то яна ў двукоссе не бярэцца: *Кожнаму вядома: што коратка, то і рвецца* [3].

Калі простая мова знаходзіцца перад словамі аўтара, то гэтыя словы пачынаюцца з малой літары і аддзяляюцца ад простаю мовы з дапамогай працяжніка: *“Куды так пільна ты глядзіш усё?!” – Алесь паціхеньку пытае і руку брата не пускае* [4].

Калі словы аўтара знаходзяцца ў сярэдзіне простаю мовы, якая з’яўляецца адным сказам, то яны выдзяляюцца з двух бакоў коскай і працяжнікам: *“Ты, Грышка, – навучаў унука дзед, – павінен быць такім, каб цябе паважалі твае таварышы, каб яны цябе любілі, тады табе нічога не будзе страшна!”* [5].

Калі замест слоў аўтара ўжыта пабочнае слова **кажа**, то яно выдзяляецца коскамі, а сама простая мова ў двукоссе не бярэцца [6]: *Паеду, кажа, куды-небудзь на вялікую практыку* [7].

Словы аўтара могуць мець больш развітую будову. Так, частка слоў аўтара можа знаходзіцца ў сярэдзіне простаю мовы, а другая частка – пасля яе.

Пры гэтым частка аўтарскіх слоў, якая знаходзіцца ў сярэдзіне простаі мовы, выдзяляецца знакамі прыпынку на аснове агульнага правіла. Частка аўтарскіх слоў, якая знаходзіцца пасля простаі мовы, аддзяляецца ад яе пры дапамозе працяжніка і пачынаецца з малой літары: *“Добра, – сказаў Крушынскі... – Я зараз...” – і выйшаў з хаты* [8].

Калі словы аўтара знаходзяцца ў сярэдзіне простаі мовы і маюць два дзеясловы са значэннем “мовы ці думкі”, кожны з якіх уводзіць пэўную частку простаі мовы, то перад словамі аўтара ў спалучэнні з працяжнікам ставіцца коска, пыталнік, клічнік або шматкроп’е, а пасля гэтых слоў – двукроп’е і працяжнік. Другая частка простаі мовы заўсёды пачынаецца з вялікай літары, а двукоссе ставіцца ў пачатку і ў канцы простаі мовы: *“Не інакш як узяў убок, – падумаў Рыгорка нарэшце і затрыможыўся: – Гэтак і заблудзіцца лёгка!”* [9]; *“Ведаеш, мама, каго я прывяла? – весела сказала дачка і таемна прашаптала: – Гэта той самы госць, якога мы ўсе калісьці ратавалі ад немцаў”*[10]; *“Заўтра зайду... – падумаў ён і занепакоіўся: – А што рабіць цяпер?”*[11].

Акрамя слоў аўтара, якія непасрэдна ўводзяць простую мову і размешчаны ў канцы або ў сярэдзіне яе, у сказе могуць ужывацца словы, пры дапамозе якіх перадаюцца знешнія абставіны, што суправаджаюць гэту мову. Такія словы звычайна знаходзяцца перад простаі мовай і аддзяляюцца ад яе пры дапамозе двукроп’я. Простая мова пачынаецца з вялікай літары і бярэцца ў двукоссе, а словы аўтара, якія непасрэдна ўводзяць гэту мову, выдзяляюцца знакамі прыпынку на аснове агульнага правіла: *На беразе Дняпра хлопцы спыніліся: “Як жа пераправіцца на другі бераг?”, – занепакоіліся яны* [12].

Калі простая мова знаходзіцца ў сярэдзіне слоў аўтара, то перад ёй ставіцца двукроп’е, а сама мова пачынаецца з вялікай літары і бярэцца ў двукоссе з адпаведным яе інтанацыі і будове знакам прыпынку ў канцы. Працяг аўтарскіх слоў пачынаецца з малой літары, а перад гэтымі словамі ставіцца знак прыпынку, абумоўлены будовай і інтанацыйным афармленнем

усяго сказа: *Не раз на жалабы Міхала ляснічы так казаў, бывала: “Што ж? Добры конь і цягне дужа!” і не спускаў Міхала з гужа [13]; Ён толькі спытаўся: “Ну як Дзям’ян?”, а ў хату не зайшоў [14].*

Калі простая мова знаходзіцца пасля ці ў сярэдзіне слоў аўтара і выконвае функцыю аднаго з членаў сказа (дзеянікі, дапаўнення або азначэння), то перад ёй двукроп’е не ставіцца. Сама простая мова бярэцца ў двукоссе і пачынаецца з вялікай літары, калі яна падаецца ў форме сказа і не з’яўляецца гукапераймальным выклічнікам, або з малой літары, калі яна скарачана і падаецца ў форме часткі сказа: *Праз насцеж адкрыты балкон басавіта “Ой, Нёман, ой, бацька мой Нёман...” ліецца, і плыве, і плыве над вярхамі залочаных крон...[15]; З крыкам “Татка!” дзяўчынкі кінуліся ў пярэдняю.[16]; Цягучым “му-у” адгукалася з вуліцы карова [17]; Гэта “не баюся” давяло лесніка да самай вышэйшай ступені нечалавечага гневу[18].*

Такім чынам, у сучаснай беларускай мове ўжываюцца самыя разнастайныя паводле будовы сказы з простаю мовай. Пунктуацыйнае афармленне такіх сказаў вызначаецца размяшчэннем слоў аўтара і простаю мовай, іх перарывістасцю або цэласнасцю, лексічным нападкам (наяўнасцю або адсутнасцю ў складзе слоў аўтара дзеясловаў са значэннем “мовы і думкі”, слоў, што перадаюць знешнія абставіны, пры якіх адбываецца простая мова). Усё гэта робіць сказы з простаю мовай дзейным сродкам характарыстыкі персанажаў у творах мастацкай літаратуры, а ў цэлым садзейнічае павышэнню культуры пісьмовай мовы.

Літаратура

1. Панчанка, П. Размова з наследнікамі / П. Панчанка. – Мінск: Нар. Асвета, 1967. – 247 с. – С. 96.
2. Сачанка, Б. Зямля маіх продкаў: Апавяданні. Нарач / Б. Сачанка. – Мінск: Беларусь, 1964. – 255 с. – С. 159.
3. Колас, Я. Збор твораў: У 12 т. / Я. Колас. – Мінск: Дзяржвыд БССР – Беларусь, 1961-1964. – 12 т. – Т. 7. – С. 87.
4. Колас, Я. Збор твораў: У 12 т. – Т. 6. – С. 57.
5. Паслядовіч, М. Зялёны канверт: Апавяданні. /М. Паслядовіч. – Мінск: Беларусь, 1964. – 176 с. – С. 82.
6. Бурак, Л.І. Даведнік па пунктуацыі беларускай мовы / Л.І. Бурак. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. – 207 с. – С. 175.
7. Чорны, К. Збор твораў: У 8 т. / К. Чорны. – Мінск: Маст. літ., 1972-1975. – 8 т. – Т. 4. – С. 115.
8. Бядуля, Зм. Збор твораў: У 4 т. / Зм. Бядуля. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1951-1953. – 4 т. – Т. 2. – С. 115.
9. Хадкевіч, Т. Жыла-была казка: Апавяданні / Т. Хадкевіч. – Мінск: Беларусь, 1967. – 118 с. – С. 62.
10. Маўр, Я. Збор твораў: У 4 т. / Я. Маўр. – Мінск: Маст. літ., 1975-1976. – 4 т. – Т. 3. – С. 87.
11. Чорны, К. Збор твораў: У 8 т. – Т. 3. – С. 109.
12. Зарэцкі, М. Сцежкі – дарожкі: Раман / М. Зарэцкі. Мінск: БДВ, 1928. – 369 с. – С. 211.
13. Колас, Я. Збор твораў: У 12 т. – Т. 6. – С. 98.
14. Пестрак, П. Серадзібор: Раман / П. Пестрак. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1963. – 455 с. – С. 231.
15. Звонак, А. Россып: Выбранае / А. Звонак. – Мінск: Беларусь, 1967. – 352 с. – С. 267.
16. Паслядовіч, М. Зялёны канверт: Апавяданні. – С. 79.

17. Галавач, П. Спалох на загонах / П. Галавач. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1935. – 212 с. – С. 46.

18. Бядуля, Зм. Збор твораў: У 4 т. – Т. 2. – С. 38.

І.Л. Бурак (Мінск)

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ